

Raamatukogu inimsus: lugejateenindus pandeemia ja sõja vahel

Olga Einasto

teenindusosakonna juhataja

Loodusõnnetused, epideemiad ja sõjaolukorrad pole maailmas uued nähtused. Raamatukogukondki on töötanud ja raskustest üle saanud nii orkaanide, üleujutuste, tornaadode, eriolukordade, terrorismi kui ka sõdade ajal.

Mitu aastat on meie raamatukogutööd mõjutanud SARS-CoV-2 tekitatud üleilmne pandeemia ja selle järel Venemaa Föderatsiooni algatatud sõda Ukrainas. Mõlemad töid lugejateenindusele palju ettenägematut, pidime muutavas olukorras kiiresti reageerima ja kohanema.

Kuidas lugejateenindus kui raamatukogu eesliin sai sel raskel ajal hakkama? Kas suutsime uues olukorras pakkuda ülikoolile ja ühiskonnale tuge? Mida oleme saavutanud, kaotanud ja õppinud? Mis on meid aidanud? Need küsimused seisavad mitte ainult meie, vaid paljude maailma raamatukogude ees. Raamatukogusid ühendav suurim institutsioon IFLA hakkas pandeemia esimestest päevadest avaldama kodulehel infobülletääni, kus kajastati teavet maailma raamatukogude lahtioleku, tööpraktika ja initsiatiivide kohta uutes tingimustes (IFLA 2020). Teadusraamatukogude Ühendus LIBER analüüsis COVID-19 mõju teadusraamatukogude tegevusele (LIBER 2020). Praegu on igal raamatukogul olemas oma pandeemia ajalugu, millest on välja kujunenud kogu maailma raamatukogunduse uus kogemus. Käesolev kirjutis püüab lisada sellesse antoloogiasse ka meie lehekülje, et meie oma

praktika oleks jäädvustatud ja paigutatud maailma raamatukogunduse ajaloo konteksti.

Raamatukogu suleti, kuid ei muutunud kättesaamatuks

12. märtsi hilisõhtul 2020. aastal kehtestati meie riigis seoses koroonaviiruse levikuga eriolukord. Algas uus reaalsus, mida võib iseloomustada järgmiselt:

- kehtestati piirangud: keelustati avalikud üritused, suleti avalikud asutused, koolid ja ülikoolid läksid distantsõppele;
- kasutati kaitsevahendeid: iga päev kanti tööl maski/visiiri ja kindaid, pesti ja desinfitseeriti käsi;
- hakati otsuseid kiiremini langetama: oli vaja väga ruttu mõelda uutele vajadustele, reageerida, moderniseerida teenuseid, areneda ja „joosta kiiremini“;
- kasvas kaugjuurdepääsu ja IT-taristu tähtsus;
- tekkis avaliku ligipääsu vajadus;
- oluliseks muutus (e-)teenuste disain: lihtsus, kasutusmugavus, intuiitselt arusaadav kasutajaliides;
- kasvas e-meedia roll: suhtlemine, üritused jm toimusid veebis;
- tunti puudust inimsuhtlusest, inimpuudutus muutus eriti väärtuslikuks ja vahel luksuseks.

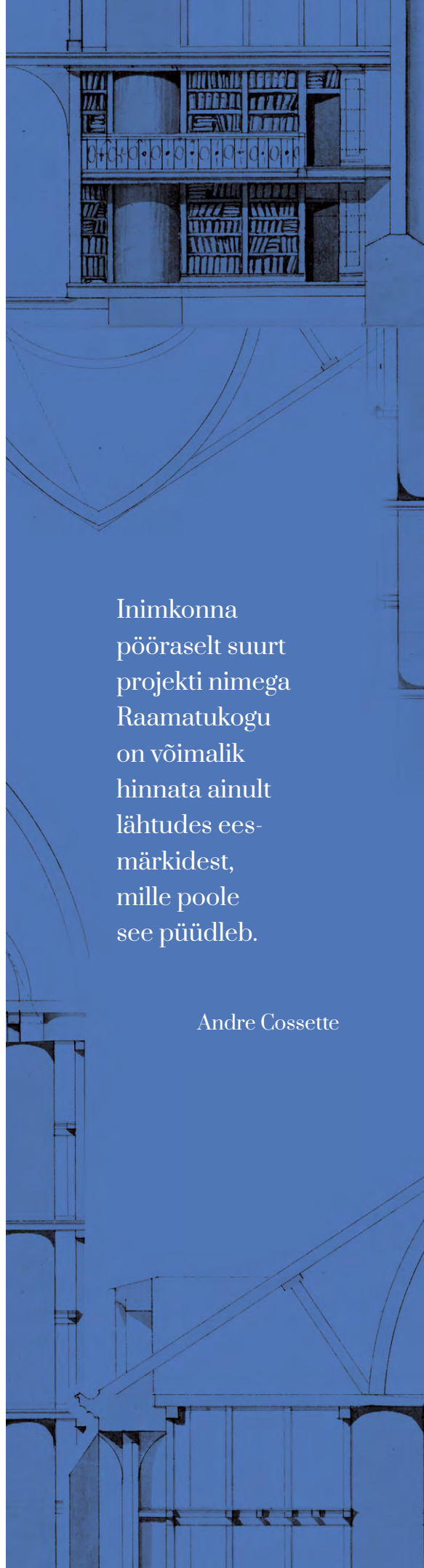
Enamik maailma raamatukogudest oli 2020. aasta kevadel sunnitud kasutajate ja töötajate turvalisuse huvides oma ukсед sulgema. Ka meie raamatukogu polnud erand. Ootamatu olukord tekitas lugejates küsimusi: kust laenutada vajalikku kirjandust, kuidas tuua raamatuid tagasi, kus õppida jne. Meie lugejad said masspostitusega teate, et raamatukogu pannakse kinni, kuid ei muutu kättesaamatuks. Nagu kõik teised raamatukogud, keskendusime meiega eelkõige e-raamatukogule ja veebiteenustele. Kindlasti ei saa öelda, et koroonaviirus pööras kogu meie töö ja lugejateeninduse pea peale. Olime juba enne koroonat teinud raamatukogus edukalt info- ja digipöördeid. Infotehnoloogia on juba ammu tõhustanud meie tööd ja aidanud lugejatega suhelda.

Nüüdseks on kõigis raamatukogudes levinud *online*-juurdepääsuga e-ressursid, kuid enamasti prevaleerib raamatukogu hübriidmudel, kus traditsioonilised kogud ja teenused on kombineeritud digikogude ja e-teenustega. E-teenused pole mingi eriline instrument ega lisasuund raamatukogude tegevuses. Infoühiskonna tingimustes võib lugeja interaktsioon raamatukoguga toimuda ka füüsiliselt kohale tulemata.

Koroonaa ajal toetati ülikooli õppe- ja teadustööd edasi ning teenused toimusid: juurdepääs veebipõhistele andmebaasidele, kirjanduse tellimine koduarvutist, TÜ digitaalarhiiv DSpace'is, erialainfo spetsialistide vastamine e-päringutele, veebikursused ja -koolitused, digiteerimine, raamatute e-pood, virtuaalne uudiskirjanduse näitus. Kui teenuste vahendamisega oli veel infotehnoloogilist arenguruumi, siis koroonaaeg pigem kiirendas seda arengut. Just eriolukorra ajal täiendati oluliselt meie raamatukogu IT-riistvara, veebikoosolekute tarbeks osteti videokaamerad ja mikrofonid (hiljem pakkusime neid lugejatele laenutamiseks), korraldati Zoomi ja Teamsi kasutamise koolitusi.

Ka teadusinfo pole kunagi varem olnud nii hõlpsasti veebis kättesaadav kui pandeemia ajal, viitan siin eelkõige andmebaasile PubMed Central, mis võimaldas tasuta juurdepääsu ligi seitsmele miljonile tervishoiualasele artiklile, sealhulgas COVID-19 kliiniliste uuringute kohta (PMC 2023). Kirjastused üle maailma andsid ülikoolide õppe- ja teadustöö toetamiseks eriolukorra ajal mitmetele oma andmebaasidele tasuta ligipääsu – ülevaade neist oli meie kodulehel.

Maailma raamatukogude kinnitusel (IFLA 2020, LIBER 2020) kasvas nende e-kogude kasutamine pandeemia ajal mitu korda. Tavalisest rohkem laeti alla täistekste, näiteks New York Public Library e-raamatute laenutus tegi rekordilise 700% hüppe.

Inimkonna pööraselt suurt projekti nimega Raamatukogu on võimalik hinnata ainult lähtudes eesmärkidest, mille poole see püüdleb.

Andre Cossette

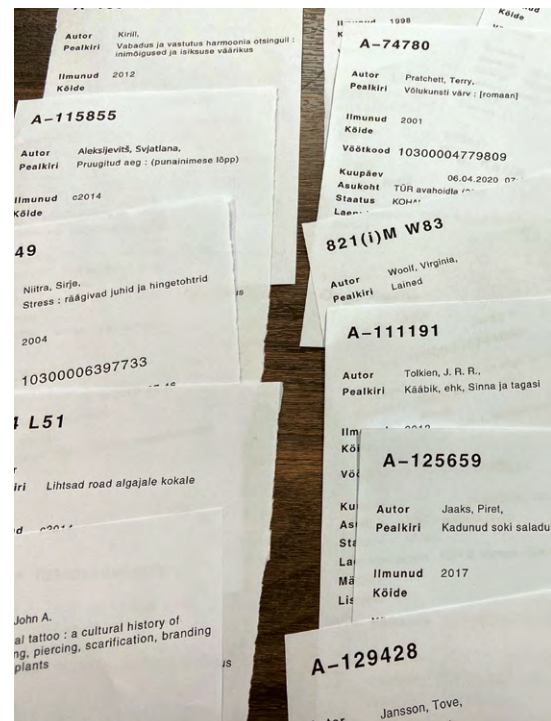
Hispaania Rahvusraamatukogu avas vaba juurdepääsu haridusalastele e-kogudele, Maroko Rahvusraamatukogu e-raamatute kogule. Tallinna Keskraamatukogu lubas eriolukorra ajal kõigile Eesti elanikele ligipääsu e-raamatukogule ELLU. Samas tunnistasid paljud teadusraamatukogud, et koroonapandeemia ajal said nende jaoks oluliseks avatud juurdepääsu ja autoriõiguse küsimused (LIBER 2020).

Raamatukogude tegevust uues olukorras arutati päris aktiivselt arvukatel veebinaridel 2020. aasta kevadel. Vana hea Skype'i kõrvale tulid meie ellu ka moodsad Zoom ja Teams. Osalesin neil kohtumistel vahel mitu korda nädalas, et jälgida raamatukogude uusi praktikaid ja otsida koos kolleegidega erinevatest riikidest vastuseid rasketele küsimustele, millega poldud varem erialatöös kokku puutunud. Suhtlemine oli tõeliselt toetav ja pani tundma, et me pole üksi, vaid et kolleegid üle maailma kogevad midagi sarnast ning jagavad omavahel retsepte uue reaalsusega kohanemiseks. See andis lootust, et saame üheskoos kriisiga hakkama.

Kontaktivaba teenindus

Raamatukogu peamiseks ülesandeks on ja jääb tekstilise pärandi kogumine ja säilitamine ning sellele ja teabeallikatele juurdepääsu pakkumine. Inimesed ootasid meilt seda ka pandeemia ajal. Meie raamatukogu oli Eestis esimene, kus alustati kontaktivaba raamatulaenutust kohe pandeemia alguses, 15. märtsil 2020. Teenuse vajalikkus oli igati prognoositav. Olime üksmeelsed, et tudengid vajavad õppimiseks kirjandust ja raamatukogu peab neid aitama. Teades, et eriolukorra esimesel nädalal polnud Tartus ja Lõuna-Eestis võimalik ühestki raamatukogust midagi laenutada, uskusime ka, et aitame nii mitte ainult Tartu Ülikooli inimesi, vaid kõiki tartlasi: koolilapsi ja nende vanemaid, õpetajaid, spetsialiste ning üldse kõiki, kes näevad raamatus sõpra, tuge ja lohutust.

Juba esimestel päevadel pärast teenuse käivitamist tuli tellimusi nii palju, et kõiki ei suudetudki korraga rahuldada. Mitte ükski meie Targa kapi 90 sahtlist ei seisnud päevagi tühjana, ootejärjekord oli vahel kolm päeva. Fuajees olevale kapile pääses juurde esmaspäevast reedeni kella 12.00–17.00.

Paljud raamatute tellijad polnud varem sellist teenust kasutanud, kuid kõik said siiski hästi hakkama – kes tänu meie kaugjuhendamisele, kes tänu oma pealehakkamisele. Esimese kaheksa nädala jooksul jõudis lugejateni Targa kapi vahendusel üle 3000 raamatu.

Kontaktivaba laenutus eriolukorra tingimustes kujunes meie jaoks huvitavaks teenusedisaini ülesandeks. Oli vaja tagada, et tellimine oleks selge ja mugav, kapi kasutamine arusaadav, sissepääs majja ohutu ja täielikult kontaktivaba. Otsustasime IT-osakonnaga, et kasuks tuleb igahommikune infosüsteemi raport selle kohta, mitu kapisahatlit on vabad ja milliseid oleks vaja tühendada. Iga päev juhtus, et üks-kaks tellijat ei tulnud oma raamatutele järele, sest olid jäänud haigeks või karantiini. Kujundasime laenutusala loominguiliselt ja kasutasime majas oleva näituse „Eesti tuletõrjemuseum 100“ eksponaate ning muidugi meie lugejate lemmikut Pegasust – seekord loomulikult kaitsemaskiga. Et vältida probleeme, katsetasime enne teenuse pakkumist ka ise kogu protsessi.

Kõige rohkem muretsesime Targa kapi vastupidavuse pärast, et tehnika alt ei veaks ja koormusele vastu peaks. Enne eriolukorda olime Targa kappi kasutanud hoopis välja laenutatud ja ootejärjekorda pandud teavikute haldamiseks. IT-spetsialistid said vajadusel kapi funktsionaalsuse kiiresti ja edukalt ümber programmeerida ning olid kogu aeg valves, tagamaks tõrgeteta kasutust.

Mida inimesed siis koroonaajal lugesid? Tellitud raamatutest oli 60% õppe- ja teaduskirjandus ja 40% ilukirjandus ja *non-fiction*. Kõige populaarsemad liigid olid õigus ja pedagoogika. Kunagi ei ole me oma ülikooliraamatukogust laenutanud nii palju lastekirjandust ja kooliõpikuid. Ilukirjanduse tellimustest olid 30% lasteraamatud, 25% kirjandusklassika, 40% kriminullid ja õudusromaanid. *Non-fiction*'i tellimustes olid esikohal peresuhete, lastekasvatuse- ja psühholoogiaalased raamatud, mängude ja retseptide kogumikud ning rahvamediitsiin. Laenutusstatistikast järeldubki, et peale tudengite kasutasid meie laenutusteenust aktiivselt kõik Tartu elanikud. Raamatute järgi, mida iga päev kappi panime, tundus, et olime heaks toeks ka kooliõpetajatele ja lastevanematele.

Peagi leidsid raamatute laenutamiseks võimalusi ka teised Eesti raamatukogud. Kolleegid näitasid üles leidlikkust, et aidata kõiki, kes vajasis kirjan- dust. Kasutuses olid laenutuskapid, raamatupakid vestibüülides ja uste juures, kotis laenutus, teavi- kute kojukanne ja postiautomaati saatmine jms. Väikesed külaraamatukogud laenutasid raamatuid isegi akna kaudu.

Mujal maailma raamatukogudes mõeldi samuti ini- mestele, kes istusid kodus karantiinis ja ei saanud liikuda ei raamatukokku ega postiautomaadi juurde. Neile pakuti raamatukulleri teenust (IFLA 2020). Portugalis ja Kreekas hakkasid kolleegid tegema aktiivselt koostööd kohalike taksofirmadega. Mõned ülikooliraamatukogud kasutasid tudengite tööbörsi vahendusel raamatute koju viimisel vabatahtlikke üliõpilaskullereid (Akdemir jt 2020). Etioopias aga loodi mobiilsed kaameliraamatu- kogud – raamatuid kandsid karantiinis olevatele lastele 21-st kaamelist koosnevad karavanid! Nad suutsid korruga viia 200 raamatut, mis olid pakitud puidust kastidesse, aidates nii 22 000 last 33 külas (Hassen Ali Jama 2020).

Foto: SaveTheChildren.net

Ka meie arutasime koostöövõimalusi firmadega Bolt ja Wolt, kuid nende koormus eriolukorra ajal oli nii tormiliselt kasvanud, et kahjuks polnud neil mahti tudengitele raamatuid koju viia. Seega keskendusime ainult Targa kapi laenusteenusele. Erandina täitsime tellimusi Omniva postiautomaatide abil – telliti Saaremaalt, kus oli pandeemia alguses eriti suur kriis ja liikumine mandrile piiratud.

Raamatud uues reaalsuses

Nakkusoht eri materjalide ja pindadega, sh raamatutega kokkupuutumisel oli meie jaoks 2020. aasta kevadel samuti üks põhiküsimusi. Tagastatud raamatutega seoses kerkis kahtlus, et need võivad viirust edasi kanda, sest neid võis lugeda haige inimene. Seega otsustasime korraldada kontaktivaba raamatute vastuvõtu.

Kuni maikuuni ei julgenud me raamatute tagas- tust pakkuda tagastusautomaadi kaudu. Esialgu paigaldati fuajeesse kärud ja kastid, kuhu lugejad said jätta raamatuid. Neid me ei desinfitseerinud, kuid raamatud pidid olema karantiinis, täpselt nagu inimesed, kes puutusid kokku haigetega. Kui kaua, me täpselt ei teadnud, sest teadlased alles uurisid viiruse leviku kõiki aspekte. Kuid me jälgisime tähelepanelikult teemakohaseid uuringuid viiruse ellujäämise kohta erinevat tüüpi pindadel, nt seirasime artikleid (Majumder ja Mandl 2020; van Doremalen 2020) teadusajakirjades The Lancet, New England Journal of Medicine ja Journal of Hospital Infection.

Ameerika Ühendriikide Muuseumi- ja Raamatu- koguteenuste Instituut (Institute for Museum and Library Services IMLS) partnerluses OCLC-ga (Online Computer Library Center) korraldas märtsis laboriteste, mille põhjal selgus, et kõva või pehme kaanega raamatutel ja nende lehe- külgedel, plastkaantel ega DVD-kaantel ei tuvas- tatud viirust pärast kolmepäevast karantiini. Nakkusohtu kartongi puudutamisel peeti ebatõenäoliseks juba 24 tunni möödumisel (IMLS 2020).

Sellest teadmised tulenevalt langetasime otsuse suunata tagastatud raamatud karantiini kolmeks päevaks. Hiljem, kui ilmus uusi uuringuid, mis kinnitasid, et nakkusoht kaob juba 48 tunni pärast, korrigeerisime seda aega. Raamatuid me mingite vahenditega ei töödeldnud ega desinfit- seerinud, kuid nendega töötades kandsime alati kaitsekindaid.

Karantiini perioodi kohta polnud raamatukogudel esialgu üksmeelt (IFLA 2020). Näiteks Iirimaa, Šveitsi, Madalmaade, Belgia, Prantsusmaa ja Inglismaa raamatukoguühingud soovitasid hoida tagastatud raamatud isoleerituna 72 tundi, sama tehti Ukraina Rahvusraamatukogus. Tšehhi, Portugali ja Leedu raamatukogud otsustasid 48-tunnise, Slovakkia 5-päevase, Argentiina aga 2-nädalase raamatukarantiini kasuks. Neid reegleid ja soovitusi pehmendati järgmiste haiguslainete ajal. Alates 2021. aasta suvest enamikes raamatukogudes ega ka meil raamatuid karantiini enam ei pandud. LIBER-i andmetel ei rakendanud 44% teadusraamatukogudest raamatutele karantiini (LIBER 2020). Rahvusraamatukogudest kasutas karantiini 55% ja 14% raamatute desinfitseerimist (IFLA 2020). Brasiilias ja Egiptuses kasutati raamatukogu materjalide desinfitseerimiseks päikesevalgust. Hiina Rahvusraamatukogus isoleeriti tagastatud teosed ja desinfitseeriti UV-kiirguse ja osooniga. Huvitav oli Bulgaaria kolleegide kogemus, millest nad jutustasid ühel veebiseminaril: kuna bulgaarlastel on iidsest ajast suur usk roosiõli raviomadustesse, siis leidsid nad oma kogudest raamatu vana retseptiga, kuidas roosiõli abil teha antiseptilist tinktuuri. Sellega puhastasid nad raamatukogu mööblit, uksepinke ja panid tinktuuri suurtesse anumatesse lugemissaalide ja hoidlate aurutamiseks.

Raamatukoguhoidjast hingehoidjaks

Lugemissaalide infotelefonist sai peale raamatu laenutuse teine meie kõige nõutavam teenus. Seda on lihtne seletada – paljud olid eriolukorra tõttu stressis, mõned isegi paanikas, eriti raske oli üksikutel inimestel, eakatel ja neil, kes jäid kaheks nädalaks koju karantiini – selline isoleerimine ühiskonnast nelja seina vahele oli ju inimestel esimest korda elus ja arusaadavalt psühholoogiliselt raske. Inimesed helistasid meile hommikust õhtuni. See ei olnud puhtalt infoteenus. Meie töö osaks sai lihtsalt inimeste kuulamine: oli neid, kes tahtsid suhtlemist, ärakuulamist ja tuge.

Meenub üks hommikune vestlus Tartu elanikuga, mis algas sõnadega: „Ma helistan, sest tulevik tundub nii tume. Kas teil on aega minuga lihtsalt rääkida?“, samuti ühe TÜ vilistlase palve tema 50 aasta juubeli päeval – lubada teda korraks raamatukokku koos tütreaga, kellele ta nii tahaks näidata oma lemmikraamatukogu – „enne, kui ...“. Ja Jõgevamaa külas elava vanaproua telefonijutt: „Te töötate ju teadusraamatukogus, tähendab, te olete haritud inimesed, ütelge, kas me kõik nüüd sureme?“

Neli aastat tagasi, kui koroona suhtes oli väga palju teadmatust, oli ka muretsemist palju rohkem. Kuulasime inimesi iga päev, lohutasime, arutasime uudiseid ja soovitasime muidugi lugemist, mis neid aitaks ning annaks vaimset jõudu. Sellest arenes mõte, et võiksime oma lugejaid toetada biblioteraapiaga. Nii sündis meie luuleteraapia projekt.

Biblioteraapia idee on pärit juba Vana-Kreekast (Teiverlaur 2007). Viimasel ajal pööratakse uuringutes järjest enam tähelepanu luule mõjule, kuna luule (*Ibid.*):

- aitab vabaneda negatiivsusest;
- rahustab, summutab ärritust ja viha;
- põhjustab soovi tegutseda;
- toob esile elavaid pilte, meeldivaid elamusi;
- arendab elufilosoofiat.

Doris Kareva sõnul peitub luules raviv jõud: „Tean omast käest, et luulel on teraapiline mõju ka füüsilise valu korral, see aitab paremini välja lülituda.“ (Eilsen 2007). Teiverlauri (2007: 96) uuringute kohaselt „avardavad luuletused meie tunnetust, tekitavad mitmekesiseid assotsiatsioone, mida vajab iga inimene, et paremini toime tulla argieluga ja leida väljapääs oma probleemidele“.

Luuleravi rakendamiseks on rohkesti võimalusi. Lugejate meeleolu tõstmiseks otsustasime, et paneme iga laenutuskappi tellinud lugeja raamatu vahele spetsiaalselt valitud luuletuse meie kunstniku kujundatud järjehoidjal. Püüdsime valida lootuse sõnumit kandvaid luuletuste, sest nende lugemine toetab ja „loob uusi mõtteringe“ (*Ibid.*).

Need olid filosoofilised luuletused, värsid kevadest ja loodusest, muidugi ka armastusest. Iga lugeja, kes võttis laenutuskapist raamatu ja avas selle, luges kõigepealt meie sõnumit talle: „Igatseme teid, olge terve! Teie raamatukogu!“ ja seejärel luuletust, näiteks Lauri Sommeri (2011: 19) ridu:

*Kukerpuu marjad kõikumas tuules,
lumetuks sulanud aed,
eilne homses.
Ehk ootame millegi lõppu
mis polegi alanud.*

Muidugi ei olnud see (psühho)teraapia kliinilises mõttes, vaid luule mõju ja raviomaduste kasutamine. Teiverlauri (2010: 53) uuringute kohaselt saab luule mõju ära kasutada, kui lugeda luuletusi, „mis parandavad meeleolu, annavad uusi mõtteid, enesekindlust, lootust ja jõudu, et elada, tegutseda“.

Paljud järjehoidja saanud lugejad tänasid meid, postitasid neist Facebooki pilte ja kirjutasid meile, et hoiavad need selle aja mälestuseks igavesti alles. Ja mille üle rõõmustas eriti raamatukoguhoidja süda – luulekogumike laenutus kasvas märgatavalt!

Lugejad reageerisid soojalt ka meie eriolukorra lõpus sündinud meeleolukale videole. Kui me polnud juba kuu aega lugejaid näinud, tekkis

nende järele väga suur igatsus. Ühel päeval meenutasime kolleegidega, millised naljakad, huvitavad, vahel isegi pöörased küsimused ja olukorrad on tekkinud lugejatega suheldes. Aga nüüd, kui neid raamatukogus ei olnud, tundsim, kuidas igatseme iga kordumatut hetke nendega. Tuli idee teha sellest *flashmob*. Pildistasime humoorikaid sõnumeid kolleegide käes ja raamatukogus, et kuidas me igatseme lugejaid (UTLIB 2020). Tundsim puudust ka kolleegidest, kes olid kodukontoris või karantiinis, seega meie järgmine *flashmob* oli pühendatud neile. Postitasime selle raamatukogu siselisti.

Meie luuleteraapia projekt ja südantliigutav video teenisid IFLA tähelepanu ja sellest kirjutati IFLA bülletäänis (IFLA 2020). Meie *flashmob*'i märgati nii Eesti kui ka naaberriikide meedias ja sotsiaalmeedias (Hanson 2020; Jance ja Kaukule 2020).

Raamatukogude inimsus

Raamatukogud üle kogu maailma aitasid inimesi, mitte ainult oma lugejaid. IFLA (2020) andis sellest iga nädal oma infobülletäänis teada. Paljud suurte linnade raamatukogud üle maailma olid oma parklatesse paigaldanud kätepesujaamu ja pakkusid oma ruume laste toidujagamispunktide ja toidupankade jaoks. Alaskal Anchorage'i linnas

The Global Library Field responds to COVID-19

Updates 14 /07

IFLA.org

The Library at the University of Tartu, Estonia, has organised poetry therapy to promote wellbeing among staff and students

tegutstes raamatukoguruumides linna kriisikeskus. San Francisco raamatukogud tegid oma ruumidest päevakeskused, kuhu eesliini töötajad said oma lapsed hoiule jätta, ja pakkusid oma parklates turvalisi kohti, et meditsiiniõed saaksid oma autodes haiglale lähedal magada.

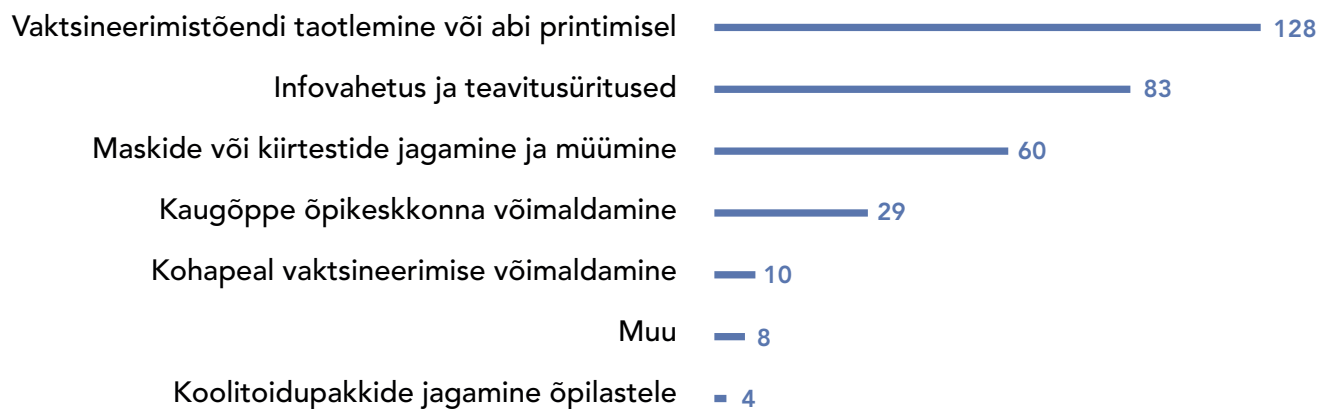
Maailma raamatukogudest 75% rakendasid kogukondade toeks uusi veebiüritusi: Prantsusmaa Rahvusraamatukogu tegi virtuaalseid näitusi, Ameerika Ühendriikide Kongressi Raamatukogu igapäevaseid veebikontserte, Portugali raamatukogud tegid kohtumisi jutuveestjatega. Selleks löid paljud raamatukogud oma Youtube'i kanali. Taani kolleegid korraldasid veebis kirjandusvõistlusi, muusikaviktoriine ja luuleduelle, Turu linna-raamatukogu Soomes pakkus lugejatele igal hommikul kohvipause raamatuga.

Raamatukogud aitasid distantsõppel olevaid koolilapsi koduülesannete tegemisel ja laenutasid neile oma arvutiklassidest kasutusele olevaid arvuteid. Ameerika Ühendriikides tehti raamatukogude ümber mugavad parkimiskohad, kus inimesed said oma autos istudes kasutada raamatukogu wifi. USA-s liikusid ka wifi ruuteritega varustatud mobiil-raamatukogud neis asustatud piirkondades, kus puudus internet.

Hispaania rahvaraamatukogud käivitasid stressivastase kampaania, milles osalejad tegid lõbusaid videoid, kus nad pesevad käsi, panevad maski õigesti ette jne. Bulgaaria ja Ungari raamatukogud tegid koroonapanika vastase *flashmob*'i ja kutsusid lugejaid tegema raamatuga selfit, et tekitada positiivset, vaimukat või rahustavat meeleolu. Leedu Rahvusraamatukogu valmistas koostöös robotikakooliga raamatukogu 3D-printeritel visiire, sama tegid USA, Kanada ja Malaisia raamatukogud.

Raamatukogud näitasid oma inimsust ka nii, et aitasid koroonaajal elurataste vahele jäänud inimesi. Näiteks töö kaotanud inimesed said USA raamatukogudes täita vorme töötushüvitiste saamiseks. Tallinna Keskraamatukogu aitas neid, kes ei osanud end ise vaktsineerimisele registreerida. Raamatukogud andsid inimestele nõu, kuidas alla laadida ja kasutada HOIA äppi. Tore oli Tallinna kolleegide algatus lugeda lastele veebis muinasjutte ja ka Euroopa kolleegide abi vanadele inimestele, kellele nad telefonitsi värsked ajalehti ette lugesid.

Eesti raamatukogude peamised tegevused COVID-19 pandeemia ajal on esitatud järgmisel joonisel (Murasov 2022):

Joonis. COVID-19 pandeemiaga seotud tegevused rahvaraamatukogudes. Raamatukogude arv, kus nimetatud tegevust on pakutud. Raamatukogu n=135.

„Raamatukogu on nagu õhk. Sa hingad ja ei mõtle sellele sügavalt,“ ütles mulle üks meie püsilugeja, „Aga kui raamatukogu ukSED pandi kinni, tundsin kohe, et õhku on palju vähem.“

Ka ülikooliraamatukogude algatused olid huvitavad ja märkimisväärsed. Harvardi ja New Yorgi ülikoolide raamatukogud tulid oma ülikoolidele appi uuringute materjalide, salvestatud intervjuude ja fookusrühmade arutelude transkribeerimisega. Paljud teadusraamatukogud panustasid Vikipeedia arengusse: toimetasid ja lisasid artikleid, täiendasid neid allikaviidetega, lisades materjale oma kogudest.

Kriisist väljatulek: pandeemiast sõjani

18. mail 2020. aastal tegime maja uuesti lugejatele lahti, kuid piirangute ja uute reeglitega:

- lähtuti põhimõttest „tark ei torma“: avatud oli vaid üks korrus, lühendati lahtiolekuaega, lugejate arvu piirati ja majas võis viibida kuni 100 inimest;
- hoiti sotsiaalset distantsi ja kehtis 2 + 2 reegel (st inimestel lubati olla maksimaalselt kahekaupa ja vahemaa teistega võis olla minimaalselt kaks meetrit);
- maja sisse- ja väljapääsu alad eraldati diivanite jm barjääridega ning märgistati liikumisteed;
- teeninduspunktidesse pandi inimeste ohutuse tagamiseks läbi-paistvad vaheseinad, kõik kandsid maske ja visiire, raamatukokku lubati ainult terveid inimesi;
- raamatuid laenutati ja tagastati kontaktivabalt ja töötajad pidid raamatuid katsuma ainult kinnastega;
- jälgiti puhtust ja hügieeni, igal korrusel olid desinfitseerimisvahendid kõigile vabalt kasutamiseks, ja nii sageli pole me elus kunagi varem käsi pesnud;
- püüti hoida selget kommunikatsiooni: sildid ja veebipostitused kajastasid reegleid mõistlikult ja arusaadavalt.

Jälgides UNESCO ja IFLA soovitusi, arvasime, mitu lugejat tohib korraga majas olla, et oleks ohutu. Tuli välja, et vaid 100, sest esialgu avasime ainult teise korruse suure saali. Et hoida külastatavust kontrolli all, paigutati fuajeesse korv, milles oli 100 kartongist valmistatud külastajanimbrit. Igal külastajal tuli majja sisenedes sealt üks number võtta. Kodulehel oli elektrooniline loendur, lugejad said oma arvutis või telefonis näha, mitu inimest on parajasti raamatukogus, et kas on lootust sisse pääseda.

Esialgu, 2020. aasta 1. juunini, ei olnud lugemissaalide avakogudesse juurdepääsu, lugejad pidid sealt raamatuid tellima ja teise korruse teeninduspunkti kõrvale paigutatud riulitest ise võtma. Tarka kappi tellitud raamatu sai lugeja kätte järgmisel hommikul. Raamatute tagastamiseks oli tagastuskast, kust nad viidi karantiini. Avalik arvutiklass, spordisaal ja lugejate söögituba olid suletud. Maja lahtiolekuaega lühendati alguses 19.00-ni, kuid alates 25. maist olime avatud nagu varem.

2021. aastal olime juba õppinud pandeemiaga kohanema, kuigi Tartu Ülikoolis toimus osaline kaugõpe. Kahjuks suurenes 2021. aasta veebruaris COVID-19 nakkusoht kogu riigis nii kiiresti, et olime uuesti sunnitud raamatukogu täielikult sulgema 11. märtsist 11. aprillini, lähtudes üleriigilistest piirangutest ja eesmärgist tõkestada koroonaviiruse levikut. Kuid nüüd oli teenindustööd korraldada palju kergem, sest kõik toimus juba eelmisel aastal läbi mängitud stsenaariumi järgi. Raamatute laenutamise ja tagastamise teenus toimus ka sel perioodil. Laenutuskapile pääses ligi tööpäevadel kell 12.00–19.00. Kohe pärast avamist piirati uuesti raamatukogu küllastajate arvu 100-le, kuid juba 10. maist olime avatud tavapärasel aegadel ja majas võis korraga viibida kuni 250 lugejat. Tudengite rõõmuks avasime nii talve- kui ka kevadsessioonil kaheks nädalaks Ööraamatukogu, kuid kahjuks lugemis-koerteta.

Praegu võib öelda, et oleme naasnud normaalsusse, mis oli enne koroonat. Samas peab tõdema, et meie uus normaalsus on see, et tuleb õppida muutustega elama ja vajadusel tööd kohandama.

2022. aasta kevadel seisis maailm silmitsi juba kahe suure kriisiga, nendeks olid kolmandat aastat kestev koroonapandeemia ja 24. veebruaril alustatud Venemaa sõda Ukraina vastu. Peab nentima, et koroonu uued tüved muutusid nõrgemaks, ühiskonnas tekkis karjaimmuunsus ja karantiiniaeg lühenes 14 päevalt viiele. Kuid sõda Ukrainas põhjustas suure humanitaarkriisi. Alates sõja puhkemisest hakkas Eesti tegema ettevalmistusi Ukrainast saabuvate sõjapõgenike abistamiseks ja ka meie mõtlesime, mida saaks nende heaks teha. Kui põgenikke hakati vastu võtma Tartus, pakkus meie raamatukogu kohe abi nende esmasel kohanemisel:

- avasime peretoa pinnal Ukraina toa;
- jagasime Ukraina toas lastele mänguasju ja joonistamisvahendeid;
- tegime majas ekskursioone ja tutvustasime raamatukogu võimalusi;

- löime koos kogude arenduse osakonnaga ja annetajate abil ukrainakeelsete raamatute avakogu;
- otsisime ja jagasime põgenikele infot arstiabi, sotsiaaltoetuste, keelekursuste, tööpakkumiste, üürikorterite kohta;
- aitasime põgenikke suhtlemisel erinevate Eesti ametkondadega;
- osutasime tõlkeabi.

Kõige tähtsam aga oli, et tegime kõik, et ukrainlased tunneksid, et meie raamatukogu on turvaline, vaikne ja mõnus koht, kus saab õppida või lihtsalt aega veeta ning kus on sõbralikud ja abivalmid inimesed. Tahaks loota, et ka nemad tajusid meie majas hea koha tunnet.

Mõned järeldused

Koroonapandeemia on mõjutanud peaaegu kõiki meie elu- ja töövaldkondi. Samas võib juhtunud vaadelda omapärase sotsiaalse eksperimendina, mis avab uued perspektiivid raamatukogunduse, selle tähenduse ja tuleviku mõistmiseks, ka raamatukogu ja raamatu koha määramiseks digitaalses ruumis.

Raamatukogu IT-taristust on koroonaajal saanud kõige olulisem komponent ja toetus nüüd juba uues reaalsuses, et hästi arendatud IT-taristu tõstab iga raamatukogu professionaalset taset ja eneseväärikust ning teenib lugejate austuse. Nii mõnedki maailma raamatukogud seisid silmitsi alarahastamisega ega saanud seetõttu arendada e-teenuseid. Pandeemia näitas, et kokkuhoid IT-infrastruktuuri ja IT-spetsialistide pealt on lubamatu, sest arendamata IT-taristuga raamatukogudel olid tegutsemiseks äärmiselt piiratud võimalused ning koroonaajal jäid sellised raamatukogud arengus tugevalt maha (IFLA 2020).

Raamatukogu väärtust on võimatu kriisi ajal kahtluse alla seada. Kuid see kriis – täpsemalt selle kriisi lahendamiseks vajalik sotsiaalne distantseerumine – tabas just seda alust, millele toetub

kaasaegne raamatukogu. Raamatukogu, mille tähelepanu keskpunktis on inimene ja mõtestatud ruum inimeste jaoks. Tundsi me muret raamatukoguruumi pärast: kas selline mõiste nagu „avalik ruum“ eksisteerib ka pärast koroonapandeemiat?

On olemas selline sotsiaalne fenomen nagu kohatunne, *sense of place* (Cross 2001). Kohtades, kus see tunne on tugev, on ka tugev identiteet, mida külastajad tajuvad päris sügavalt. Kui kohatunne kaob ära, siis tajub inimene seda samuti sügavalt ... Kohti, kus inimestel puudub või kaob kohatunne, nimetatakse mitte-kohaks, *place-less* (Certeau 2011). Kui raamatukogu on kohana suletud, tekib mure kohatunde pärast, sest seda on raske taastada. Seetõttu olime väga mures, kas ja kuidas lugejad pärast pandeemiat raamatukokku tagasi tulevad.

„Raamatukogu on nagu õhk. Sa hingad ja ei mõtle sellele sügavalt,“ ütles mulle üks meie püsilugeja, „Aga kui raamatukogu ukseid pandi kinni, tundsin kohe, et õhku on palju vähem.“ Sellised sõnad aitavad hoida optimismi, ja tundsi me, et meie ülesanne on hoida oma raamatukogu kui koha auras, mida inimesed tajuvad meie juures olles. Seetõttu tegelesimegi luuleteraapiaga ja püüdsime teha midagi enam kui kontaktivaba laenus, püüdsime tekitada inimestele emotsiooni, mis hoiab kohatunnet.

Pandeemiaga seotud kriisi nimetati uueks reaalsuseks ja uueks normaalsuseks, metafooriliselt ka suureks pausiks. Kuid meie elul ei ole ju pausiklahvi ja elu mõte ei ole ootamine. Me ei saanud istuda Godot'd ja tema juhiseid oodates nagu Beckett'i raamatus, lihtsalt oodata kodukontoris, kuni meie raamatukogude ukseid uuesti avatakse, eriti kuna esimest korda oli meie elu ja töö osaks saanud määramatus. Kes saab aga määramatuses paremini hakkama, kas inimene, tehnoloogia või tehisintellekt? Robotid on vähemalt inimeste viiruste suhtes immuunsed. Võimalik, et kunagi on igas raamatukogus eesliinil lugejatega suhtlemas robot.

Meil, raamatukoguhoidjatel, oli aga usku teadusse, inimesse ja inimsusse. Me ei kaotanud optimismi ja entusiasmi. Olime iga päev eesliinil ja tundsi me end vajalikena. Igal hommikul ootas meid ligi sada raamatutellimust ja hulk telefonivestlusi, iga päev oli mõtestatud: täis tööd, suhtlemist, lugejate tänusõnu.

Kuulates, kuidas kolleegid vestlevad telefonitsi inimestega, lugedes nende valitud luuletekste, arutades ettepanekuid, mida veel pakkuda inimestele ja kuidas neid aidata, tõdesin imetlusega, et suurem osa kolleege on humanistid, keda raamatud õilistavad ja kes spontaanselt ning isegi alateadlikult rakendavad oma töös humanistlike ideaale ja põhimõtteid. Ma ei tea, milles on saladus, võib-olla et me kõik oleme raamatu-usku ja saame raamatute salapärase maagia osaks, mida ei saa digiteerida ega veebi panna.

Pandeemia uus reaalsus kinnitas, kui oluline on lugejate jaoks see, et me käitume tehnoloogiliselt, kuid mõtleme humanistlikult. Olen sügavalt veendunud, et tulevikus, milline uus reaalsus meid veel ka ei ootaks, tagab meie elu ja töö kestlikkuse just see lahutamatu kombinatsioon:

inimsus (eesmärk) + infotehnoloogia (vahend)

Koroonapandeemia ja Ukraina sõjaga seotud kriisid on toonud selgelt välja raamatukogude tähtsuse ühiskonna vastupidavuse toetamisel. Nüüd, mitu aastat hiljem, saab öelda, et kriisi ajal tõuseb raamatukogu jaoks esikohale ikka see, mida tahaks nimetada **raamatukogu inimsuseks** – selline suhtlemine ja suhtumine, mille alusteks on empaatia, austus, reageerimisvõime, hoolivus, kaastunne, inimlikkus ja armastus. Sellistel rasketel hetkedel on väga oluline pöörduda maailma poole oma parima, halastava poolega, mis on meis kõigis olemas. Meie lugejateenindus ja paljude teiste raamatukogude kolleegid tegid seda.

Kirjandus

- Akdemir A. jt (2020) = Akdemir A., Achechova A., Einasto O., Guichard B., Guskov A. E., Lakhayeva A., Rakityanskaya A., Redkina N. S., Roylance A., Serbina G. N., Yuryk I. (2020). Libraries of the World During the Pandemic: A New Experience and the First Conclusions. *Bibliosphere*, 3, 65–83.
- Certeau, M. de (2011). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Cross, J. E. (2001). What is Sense of Place? 2nd Headwaters Conference, Western State College, mountainscholar.org/handle/10217/180311 (vaadatud 15.02.2024).
- Cossette, A. (2009). *Humanism and Libraries: An Essay on the Philosophy of Librarianship*. Duluth, Minnesota : Library Juice Press.
- IMLS (22.04.2020). COVID-19 Research Partnership to Inform Safe Handling of Collections, Reopening Practices for Libraries, Museums, www.ims.gov/news/covid-19-research-partnership-inform-safe-handling-collections-reopening-practices-libraries (vaadatud 18.11.2023).
- Eilsen, S. (2007). Luuleteraapia aitab hingevalu murda. *Postimees*, 12. det.
- IFLA (2020). COVID-19 and the Global Library Field, www.ifla.org/covid-19-and-the-global-library-field/ (vaadatud 18.11.2023).
- Hassen Ali Jama (2020). COVID-19: A Camel Library Takes Remote Learning to New Levels, www.savethechildren.net/news/covid-19-camel-library-takes-remote-learning-new-levels (vaadatud 18.11.2023).
- Jance, D., Kaukule, A. (2020). Igaunijä un Lietuvä jau rikojas. Kultäras nozare krizē gaida konkretibu, www.la.lv/kulturas-nozare-krize-gaida-konkretibu (vaadatud 18.11.2023).
- LIBER (2020). COVID-19 Survey Report: How Have Academic Libraries Responded to the Covid-19 Crisis? libereurope.eu/wp-content/uploads/2020/12/Covid-19-Report-December-2020.pdf (vaadatud 18.11.2023).
- LIBER (2020). Europe Must Take Urgent Copyright Law Action to Support Distance Learning & Research During the Coronavirus Pandemic, libereurope.eu/article/copyright-coronavirus-statement/ (vaadatud 18.11.2023).
- Majumder, M., Mandl, K. (2020). Early in the Epidemic: Impact of Preprints on Global Discourse About COVID-19 Transmissibility, www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S2214-109X%2820%2930113-3 (vaadatud 18.11.2023).
- Murasov jt (2022) = Murasov, M., Allemann, M., Preegel, K., Michelson, A. (2022). Rahvaraamatukogude rolli analüüs ja ettepanekud valdkondadevahelise koostöö tõhustamiseks. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis.
- PMC (2023). PubMed Central. A Digital Archive of Scholarly Articles, Spinning Centuries of Scientific Research, www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc (vaadatud 18.11.2023).
- Sommer, L. (2011). Kukerpuu marjad kõikumas tuules. *Vikerkaar*, 1–2, 19.
- Teiverlaur, M. (2007). *Luuleteraapia*. Tallinn: Külim.
- Teiverlaur, M. (2010). Luule mõjust ja luuleravist. *Horisont*, 3, 51–53.
- Terik, T. (2022). Segastel aegadel täidab raamatukogu ühiskonna tasakaalustaja ja ühendaja rolli. *Raplamaa Sõnumid*, sonumid.ee/2022/04/27/segastel-aegadel-taidab-raamatukogu-uhiskonna-tasakaalustaja-ja-uhendaja-rolli (vaadatud 18.11.2023).
- UTLIB (2020). Igatseme teid. Kevad 2020: nostalgiahetked raamatukogus, www.youtube.com/watch?v=N4dEQvrjPTQ (vaadatud 18.11.2023).
- van Doremalen jt (2020) = van Doremalen, N., Bushmaker, T., Morris, D. H., Holbrook, M. G., Gamble, A., Williamson, B. N., Tamin, A., Harcourt, J. L., Thornburg, N. J., Gerber, S. I., Lloyd-Smith, J. O., de Wit, E., Munster, V. J. (2020). Aerosol and Surface Stability of SARS-CoV-2 as Compared with SARS-CoV-1. *New England Journal of Medicine*, 382 (16), 1564–1567.